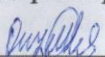

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
Управление образования Администрации муниципального района
«Дзун - Хемчикский кожуун»
МБОУ Чыргакинская СОШ

СОГЛАСОВАНО

зам.директора по УВР

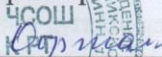
 Донгак.О.М.

Протокол №1
от «29» августа 2024г.

УТВЕРЖДЕНО

директор

МБОУ ЧСОШ
Д-Х

Ооржак.Ч.Н.

Приказ №1
от «2» сентября 2024г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности «Улусчу ужурлар»

для обучающихся 1 класса

Учитель: Донгак Алена Олеговна

Чыргакы 2024

«Улусчу ужурлар»

Кирилде кезээ.

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажил-чорудулгазының кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланыышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, ужурлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп оран салгалдың кижизидилгезинин депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Программаны тургузарда удуртулга болган документилен.

Ажилчын программаны Россия Федерациязынын «Ооредилге дугайында» Хоойлузунун 12-ги чуулунун 7-ги кезээнге, эге болгаш ниити ооредилгенин федералдыг ооредилге стандарттарына, РФ-нын ооредилге болгаш эртем яамызынын 2021 чылдын март 22-де унген 115 дугаарлыг дужаалына, тус чернин бюджеттиг ниити билигнин ооредилге чери Чыргакы ниити билиг школазынын ажилчын программанын дугайында саавырга үндезилээн.

Бо программаны 1-4 класстарга шенелделиг өөредилге – номчулга ному «Улусчу ужурларга» даянып тургускан.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүлө кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Салып турар сорулгалары:

Өөредилге сорулгазы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чаңчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири;

өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистин чаагай чаңчылдарына даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

Сайзырал сорулгазы: өөреникчилерниң угаан-медерелин, чүве шингээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

Программаның тургузуу.

Улусчу ужурлар деп эртем 6 системниг программалардан тургустунган:

«Өг-бүлө» (1 класс); «*Чаңчылдың чаражы*» (2 класс); «*Кижиге болгаш бойдус*» (3 класс); «*Кижиге эш херек*» (4 класс); «*Бойдус болгаш улусчу ужурлар*» (5 класс); «*Кижиге – бойдустун дээди чаялгазы*» (6 класс).

Шактарнын хуваалдазы.

Ниитизи-биле эге школага өөредири 135 шак ооренир. Оларның класстар аайы-биле хуваалдазы мындыг:

- 1 класс – 33 шак
- 2 класс – 34 шак
- 3 класс – 34 шак
- 4 класс – 34 шак

Демдек салбас, а чартык чылдап зачет хевиринге түннелди көргүзүг-шингээдилге хевиринге кылып, өөреникчинин демдээ кылдыр салып болур.

Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-шингээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организаптап, хостуг чугаа хевиринге эрткирип болур.

Экскурсия: төрөөн чериниң чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонуургаттырары, чамдык улусчу ужурларны шингээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири.

Ужуражылга: улуг хүндүткелдиг өгбө, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры.

Эртем харылзаазы: Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустун аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр туруп хүрээлел болгаш бойдус кичээли.

Программаны 1-4 класстың уругларына угландыр тургускан.

1-ден 4 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер.

Ук кичээлдерниң дээшти, оон түннелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилерниң чогаадыкчы ажылдарындан көстүп келир.

Түннелинде: Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг.

«Өг-бүлө» (1 класс, 33 шак)

Бирги чылдың кичээлдериниң үндезини өг-бүлө, ажыл-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттуң чедимчелиг, сайзыраңгай байдалы,

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажыл-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодун кызыл күш үндүрүп ажылдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрөөн суурунун, кожуунун, Тывазының ажыл-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элээн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнгөн.

1 дугаар класстың өөрөдилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг. Ырларны «дыңнаар»,

«ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Допчузу

1 класс

Өг-бүлө

1. Кириилде кичээл. Ужур деп чүл?

2. Тыва чурту

3. Тывалар деп кымыл ол?

Бистиң өг-бүлөвис

4. Кады торөөн кижилер

5. Хунчугеи. Сөзү О. Сувакпиптии, аялгазы М. Нурсаттыы.

6. Ада төрөли алдын, ие төрөли мөңгүн.

7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.

8. Чоок төрөл улус.

Өг – чурттаар чер

9. Малчыннар өглери.

10. Өг ужурлары.

11. Өгнүң эт-севи.

12. Өг херекселдериниң ужурлары.

13. Тыва өглөр. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К. Бегзини..

Бистиң бажыңывыс

14. Бажың дугайында.

15. Бажың – кижилерниң кол эдилели.

16.Бичи Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.

Аал дугайында

17. Аал коданы.

18.Аал ужурлары.

19.Шайывыс. Сөзү Ч.Кара-Күскенин, аялгазы А.Тановтуу.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

20.Чурттуң кол ажыл-агыйы.

21. Дузааргакпай. Сөзү Н. Ооржактыы, аялгазы С.Бюрбээни.

22.Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.

23.Шилги бызаам.

24.Сарлык дугайында.

25. Сарлык оглу.

26.Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

27.Аът.

28.Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.

29.Теве дугайында.

30.Шээр мал. Назы-хары, аттары.

Найырал дугайында

31.Найырал – үнелиг чүүл.

32.Сайзана.

33.Ойнаал,эжим.Түңнел кичээл.

Бөлүктээшкин бүрүзүнүн уткалары.

Өг-бүлө

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлөвис

Өг-бүлө деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлөжип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлөп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг – чурттаар чер

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонуургаттары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредери.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүдө кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры.Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.Аал коданын чүгө х үндүлээри.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.
Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.
Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының
хуваалдазы

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?
Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алган билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип
адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының
төрелдерин хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алып.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүдө кылыр
ажылдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар
кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының
хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва
оюннарны(кажык, баг кагары, хурежири, ча адаары, тывызыктажыыры, кожамыкка
чижери, сайзанактаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалының дугайында эки билир
болур.

Кол литература:

Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар. 1-2 класстарга шенелделиг өөрөдилге-номчулга ному.
Тываның ном үндүрер чери. Кызыл. 2003

Ажыглаарыңа сүмелеп турар литература:

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.

Бирги класска кичээлдерниң планнаашкыны

№	Темазы	Шаг ы	Эрттирер ай-хуну	
			План-биле	Херек кырында
Өг-бүлө (3 шаг)				
1	Киирилде кезээ.Ужур деп чүл?	1	04/09	
2	Тыва чурту	1	11/09	
3	Тывалар деп кымыл ол?	1	18/09	
Бистиң өг-бүлевис.(5 шаг)				
4	Кады торээн кижилер	1	25/09	
5	Хунчугеш.Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.	1	02/10	
6	Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	1	09/10	
7	Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.	1	16/10	
8	Чоок торел улус.	1	23/10	
Өг – чурттаар чер.(5 шаг)				
9	Малчыннар өглери.	1	06/11	
10	Өг ужурлары.	1	13/11	
11	Өгнүң эт-севи.	1	20/11	
12	Өг херекселдериниң ужурлары.	1	27/11	
13	Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии.	1	04/12	
Бистиң бажыңывыс (3 шаг)				
14	Бажың дугайында.	1	11/12	
15	Бажың – кижилерниң кол эдилели.	1	18/12	
16	Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.	1	25/12	
Аал дугайында (3шак)				
17	Аал коданы.	1	15/01	
18	Аал ужурлары.	1	22/01	
19	Шайывыс. Сөзү Ч.Кара-Күскенин, аялгазы А.Тановтуу.	1	29/01	

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү (11шак)				
20	Чурттуң кол ажыл-агыйы.	1	05/02	
21	Дузааргакпай. СөзүН. Ооржактыы, аялгазы С.Бюрбээнии.	1	12/02	
22	Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.	1	26/02	
23	Шилги бызаам.	1	05/03	
24	Сарлык дугайында.	1	12/03	
25	Сарлык оглу.	1	19/03	
26	Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.	1	02/04	
27	Аът.	1	09/04	
28	Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.	1	16/04	
29	Теве дугайында.	1	23/04	
30	Шээр мал. Назы-хары, аттары.	1	30/04	
Найырал дугайында (4 шак)				
31	Найырал – үнелиг чуул.	1	07/05	
32	Сайзанаң. Ойнаал эжим.	1	14/05	
33	Туннел кичээл	1	21/05	